

Benkes Mihály: Az euroafrikai kapcsolatok napjainkban

Első megközelítés

A "fekete kontinens" és Európa kapcsolata különös és bonyolult képletet hozott létre az emberiség története folyamán. Jelen törekvésünk még korlátozott mértékben sem lehet a történelmi korszakokra való visszatekintés. Az euroafrikai kapcsolatoknak csupán a 20–21. század fordulójára és a jelenre eső főbb, általánosításra alkalmas politikai-gazdasági és szellemi-tudományos interakcióit vázoljuk fel. A "hatásvizsgálatot" a hidegháború utáni, immár mintegy másfél évtizedet felölelő szakaszra összpontosítjuk, és – bár ez ellenkezik kutatói felfogásunkkal – ezúttal szinte kizárólag kontinens-közi megközelítést alkalmazunk, annak tudatában, hogy ennek során szükségszerűen elsikkadnak azok az egyedi és különös motívumok és történések, amelyek a mai tagolt Afrikában egyre erőteljesebben jelentkeznek.

A mai Afrika földrajzi vonatkozásban ugyanazt a meghökkentő "képségeit" mutatja, mint évszázadokkal ezelőtt. A kontinens teljes területi kiterjedése közelíti az Amerikai Egyesült Államokét és a mai Európai Unióéval is vetekszik. Továbbra is jelentős természeti javakkal rendelkezik, miközben ezen javak egy része leértékelődött vagy lekerült az ipari-technológiai szükségletek kiemelt stratégiai "anyagjegyzékeiről".

Napjainkban azonban az EU és a fekete-afrikai államok közötti két- és többoldalú, spontán vagy intézményesített jellegű kapcsolatépítés/kapcsolattartás a megelőző korszakhoz képest lényegesen eltérő mozgáskeretben működik: az új világrendre való átmenet nemzetközi viszonyaiban a globalizáció, a mondializáció, általánosabban az univerzalizáció strukturális hálója erőteljesebben, ha nem drasztikusabban terjeszkedik.

A politikai-jogi függetlenség birtokába jutott afrikai társadalmak a nemzetközi társadalom körében egyes "egzotikus" és extrém jelenségektől eltekintve (vadászat, célturizmus, kulturális "anakronizmusok", természeti, antropológiai alapú kutatási lehetőségek, a modernizációs folyamat túlkapásai és károsító hatásai, az egészségügyi bomba-effektus, hatalmi-etnikai kilengések stb.) folyamatosan veszítettek súlyukból. Erre nem csupán a zszurnalisztikában meghonosodott állandó jelzők ("elfelejtett kontinens", "beteg Afrika" stb.) utalnak huzamos ideje, hanem a rendszeres összehasonlító elemzések eredményei is.[1] Fél évszázada vissza-visszatér a kérdés: merre tart Afrika? Ugyanis, ellentétben minden sommás megközelítéssel, a függetlenségi Afrika sokfélesége, az Afrika-közi viszonyokban tapasztalható különféleség és másság, a fejlődési utak és irányultságok eltérései szinte kizárják az egyszerűsítő választ. Egy átfogó jellegű prognózis felállítását ugyancsak lehetetlenítik a halmozott elmaradottságból táplálkozó szélsőséges események (genocídiumok, permanens válság- és erőszakócok, a kultúravesztés, a szerves fejlődés beindításának és fenntartásának gyenge kilátásai, az állami és "hétköznapi" képlékenység erősödése).

A hidegháborús korszak idején tapasztalható hatalmi rivalizáció Afrikáért, Afrika körül, magában Afrikában alábbhagyott, jelentős helyzetváltozás következett be. Ez a módosuló mozgástér kihat az EU és a mai Afrika kapcsolatrendjére is. Korábban – még a gyarmati érában – a Római Szerződés (R. Sz. – EGK) lefektetésekor a metropoliszok tengerentúli területeit ún. társult státusba sorolták a 6-ok. Ez a "társulás" nem a tagsághoz vezető lépcsőfokot jelentette, hanem egy funkcionális küszöböt rögzített a gyarmatállamok számára (R.Sz. N./131–136. cikk). A dekolonizációs folyamat, mint a nemzetközi rendszer, ezen belül a változó kapitalizmus egyik elengedhetetlen működési mechanizmusa, jelenségcsoportja, már formális egyenrangúságot vezetett be, s ekként az

euroafrikai viszonyok keretében multilaterális egyezmények születtek. Az Európai Közösség tagországai és egykori gyarmataik között a Yaoundei Egyezmények (1963, 1969) a Loméi konvenciók (1975-) szabályozták a kapcsolatokat. 1967-től kezdve működtették az ún. élelmiszer konvenciót.

A kelet-közép-európai szovjetizált blokk megszűnését követő időszakban, amikor az Afrikai Egységszervezet (AESZ)[2] részéről jogosnak ítéltető figyelmeztetés érkezett a nyugati államok részére – mondván: nem lenne szerencsés, ha az afrikai kapcsolatokban újabb zuhanás következne be a belépő kelet-európai konkurencia, illetve új partnerségi viszony kiépítése miatt –, a Cotonou-i Partnerségi Megállapodás (2000)[3] nyitott új szakaszt a kapcsolatokban. Jelentős változtatás következett be 2002 őszén, amikor megszüntették a Stabex[4] és Sysmin[5] eljárásokat, ezeket a Regionális Gazdasági Társulási Egyezmény (APER) váltotta fel. Ezen túlmenően az Egyezmény 2007-től kezdődően az egyoldalú preferenciális vámkedvezmények rendjének felszámolását is előírja.[6] Ehelyütt csak megemlíthetjük, hogy a dekolonizáció a felidézett fél évszázad során elmélyült és kiterjedt, jelzi ezt az ACP-rendszer működtetése is, melyet mintegy entitásként fogadott be a világ ("77-ek" néven). (Az ACP-országoknak juttatott segély 2/3-a Fekete-Afrikába irányult az elmúlt 15-20 évben – 2000. évi adat – a Stabex és a Sysmin projektekre alapítva.)

Az érintkezési viszonyok mindkét oldalon változásokkal estek egybe: az EU ma 25 tagállammal korszakos átalakuláson megy keresztül, az euroafrikai kapcsolatok pedig deklaráltan kiegészültek újabb politikai-társadalmi kritérium-követelményekkel (l. az emberi jogok, demokrácia és jogállamiság, illetve a megfelelő szintű kormányzás kitételeket). A korábbi világrend megszűnésével a kapcsolatok fejlesztése újabb kényszerpályára került, s az irányultság nem lehetett más, mint a szegénység elleni küzdelem több dimenzióban, a fenntartható gazdasági és környezeti fejlődés, az elmaradottak felzárkóztatása és fokozatos integrálása a világ gazdaságba (l. a Római Szerződés "fejlesztési együttműködés" címszó alatti 130i-130y cikkelyeit).

Az Európai Unió és Afrika közötti politikát ma már alapjaiban változó nemzetközi rendszerben értelmezhetjük. Ezt a gyakorlatot követi az EU is az élet minden fontosabb területén: ismertek az EU kereskedelem-politikai segélyezési kapcsolatrendszerének fajtái, melyeket a "harmadik világ" országaival létesítettek (társulások jogalapon működő együttműködés és segélyezési szerződéses viszony; preferenciális elbánás; kooperációs megállapodás preferenciális kötelezettség nélkül). Az EU tagországainak segélyei és közösségi szintű szerepvállalásai elérik a fejlődő országoknak nyújtott összes segély 45-50%-át. E segélyek változatos formában valósulnak meg: programsegély; élelmezési, humanitárius, nem kormányzati szervezetekhez irányuló illetve beruházási segélyek együttesen hivatottak a válságos afrikai viszonyok megállítására. (Ez utóbbi a legösszetettebb, minthogy egyaránt irányulhat a "természeti kincsek" körére, egyéb termelő szektorokra, a gazdasági infrastruktúra és szolgáltatások, a szociális infrastruktúra és szolgáltatások, a kormányzati és civil társadalmi szférára, valamint egyéb más válságkezelési feladatra.) A megvalósított segélyezés néhány konkrét esete illusztrálja a "felhasználók" körét:

- a Stabex és Sysmin jegyében főleg Elefántcsontpart, Kamerun és Etiópia részesült, nagyságrendben a többiek közül az első három helyet élvezhették;
- az élelmezési segélyből az első számú kedvezményezett Etiópia volt, Szudánt és Mozambikot messze felülmúló értékösszeggel;
- a humanitárius segély a Ruanda-Burundi válság nyomán érkezett a térségbe, illetve 1995-ben megnyílt a lehetősége, hogy a Dél-afrikai Köztársaságot is segélyezzék (oktatásügy, kormányzati és civil társadalmi feladatokra kapott támogatást a Loméi Konvenciókból 1997-ig kirekesztett ország);
- a beruházási segélyből sorrendben szállítmányozásra, kommunikációra, ipar- és bányafejlesztésre, valamint szociális infrastruktúra kiépítésére irányították az ACP-segélyek közel 60%-át Afrikába.

A hagyományos szemlélet és munkamódszer a gazdasági viszonyokat emeli a

vizsgálatok homlokterébe (a fentiekben adott első megközelítés során is ezzel a módszerrel élünk). Ez alkalommal azonban nem célunk, hogy statisztikai keresztmetszetet adjunk a gazdasági dimenziókban megvalósuló cserékről és interakciókról. Ehelyett koncepcionális, irányultsági problémákat tekintünk át.

Európa érdekeltsége – Afrika várakozása

Afrika egyes elemzők szerint három tényező miatt "őrzi" fontosságát Európa tekintetében: a kereskedelmi érdekek, a történelmi kapcsolatok és a humanitárius megfontolások miatt.[7]

Véleményük szerint a konkrét gazdasági érdekeltségen túl, egyre növekvő jelentőségű a történelmi, világpolitikai-biztonsági és humanitárius motiváció a kapcsolatok fenntartásában és viszonylagos fejlesztésében. A nemzetközi környezet változásai az euroafrikai kapcsolatokat alapvetően befolyásolták korábban is. (A bipoláris rendszer idején Nagy-Britannia tagállammá válása az EK-ban egyben azt is jelentette, hogy a Brit Nemzetközösség államaihoz fűződő kapcsolatokat is be kell vonni egyfajta közösségi szinten egyeztetett Afrika-politikába. Az 1973/74-es válság hatott az európai-afrikai nyersanyag- és ásványkincs-kereskedelemre. Az ún. újbaloldali mozgalmak az Észak-Dél konfliktusosságot hangsúlyozva felerősítették a világbéke és biztonság ügyével kapcsolatos veszélyérzetet.) A politikai és biztonsági megfontolások a 90-es évek végétől a paradigmaváltás kulcskérdésévé váltak. Bizonyított, hogy Afrika kaotikus és végzetesen leromlott gazdasági helyzete, az ismétlődő gazdasági összeomlások, az államokon belüli és Afrika-közi viszonyokban bekövetkezett anarchia elvezethet olyan mérvű konfliktualitáshoz – ideértve az ún. nemzetközi terrorizmus aktivizálódását is –, amelynek hatására a világkereskedelemben részleges, de jelentősen káros működési zavarok keletkezhetnek, amelyek általános krízishelyzetet is okozhatnak.

Az EU tagállamainak mindegyike – az új tagállamok is – azzal a feladattal szembesülnek, hogy egyidejűleg oldjanak meg egy történelmi, biztonságpolitikai-társadalmi és lélektani kármentő feladatot, valamint egy válságmegelőző, az afrikai országokat a fejlődés pályájára visszatérítő, végső soron – optimális esetben – a szervezett, jól kormányzott és különféle téren fenntartható növekedési és fejlesztési modellteremtő feladatot. Mindezt anélkül, hogy az "afrikai mivolt", a "multikoloritás", a sajátos és különös értékelemek tovább ne erodálódnának a kontinensen.

A kereskedelem terén a régóta folytatott fejlesztési politika (aid by trade) megköveteli, hogy az EU fokozottan törekedjen a gazdasági regionális integrációk, illetve a diverzifikálódási program támogatására. A gyakorlatban ez azt feltételezi, hogy az EU megnyitja piacát, serkenti a partner afrikai országokat a specializációra, a fejlesztésekhez szükséges tudományos, szervezés-elméleti ismereteket átadja, lehetőség szerint növeli az európai beruházásokat, biztosítja a technikai és pénzügyi együttműködés szükséges és elégséges feltételeit. (Egyes nagy kiterjedésű afrikai államokban a belső piaci, pénzügyi, gazdasági és intézményi egység megteremtése továbbra sem megoldott, így pl. a Kongói Köztársaságban.) A gyakorlatban ez az irányultság csak szelektíven, részlegesen valósul meg, illetve drámai visszaesésekre is sor kerül. Napjainkban az elképzeléseknek megfelelő gazdasági politika több akadályba ütközik. Az EU-tagállamok jó része nemzeti érdekeire való hivatkozással elzárkózik (elzárkózhat) ettől a stratégiai tervtől. A piac megnyitása kétségtelenül előidézheti az európai munkaerőpiac kedvezőtlen alakulását, különösen a recessziós viszonyok idején. Az EU elképzeléseit más gazdasági centrumokban is elutasítóan fogad(hat)ják (l. a banán piaci rendtartás körüli vitákat, amelyben az EU meghátrált a GATT, a WTO és az USA nyomására, feladta az afrikai banántermelőknek biztosított kereskedelmi előnyt).[8] Az EU globális politikájában az afrikai gazdasági kapcsolatoknak nem elhanyagolható szerepe van, de e téren a világ gazdaság erőterében kompromisszumokra kényszerül. Mindenesetre az az iniciativa, hogy a fejlesztés "a béke fegyvere", aligha kerülhet túlzottan háttérbe, miután a

posztbipoláris korszak válságproblémái a tőkés világ más szereplőit is fokozott óvatosságra készítetik.

Afrika számára az Európai Unió megkérdőjelezhetetlenül fontos – bár csökkenő szerephez jutó – kereskedelmi partner. Afrika mérleghiánya nőttön nő, a negatív tendencia tartós. A 90-es évek második felében az EU külső kereskedelmének csupán 10%-a irányult Afrikába, ezek késztermékek. (Afrikából az importon belül mezőgazdasági termék (1/3), energiahordozó (1/5), nyersanyagok (1/6) és félkész termékek (1/6) érkeznek az Unió tagállamaiba.[9] E helyütt érdemes visszautalni arra, hogy a kelet-közép-európai piacok megnyitása az EU által korábban nyújtott kereskedelmi könnyítések politikáját szűkítette, ami ismét növelte az afrikai exportőröket egyébként hátrányosan érő kedvezőtlen cserearányok továbbromlását. (Nem említve a világkereskedelemben lejátszódó kereskedelmi-piaci liberalizációs fejlemények negatív hatását. (L. ehhez a WTO liberalizálási mutatóit!)

Az EU mindazonáltal 1993 óta deklarálta azt a stratégiai célkitűzést követi elviekben, amely szerint a szegénység leküzdése a gazdasági, szociális és fejlesztési politika szerves részeként kezelhető, illetve számolható fel hosszú távon. Előreláthatóan a "25-ök" kapacitásai sem lesznek elegendők a célkitűzés következetes megvalósításához. Valószínűsíthető, hogy egy ilyen felzárkóztatás terheit, annak meghatározó részét az új világrend, a dinamizálódó globalizmus korszakában nem csupán az európai közösségnek kell vállalnia. Hosszabb ideje kialakuló gyakorlat például az élelmezési segélyezési-fejlesztési kapcsolatokban, hogy az EU, mint a Nemzetközi Élelmiszer Egyezményhez (FAC) csatlakozott gazdasági szereplő a világméretű koordinációt és segélyezési eljárást helyezi előtérbe.[10]

Egy magas szintű nemzetközi koordináció a nemzetközi szervezetekkel az afrikaiak érdekeit nem sérti, ellenkezőleg, pozitív fejleményhez ad alapot, bár kétségtelen, hogy ezáltal az euroafrikai kapcsolatok szorossága gyengülhet.

Az EU továbbra is a globális kontinens-közi együttműködés fő bázisának tekinthető, hiszen a legnagyobb multilaterális adományozóként, vezető kereskedelmi partnerként könyvelhető el a világban. S bár az EU segélyezési gyakorlatában 1995 óta csökkenő tendencia tapasztalható, mégis Afrika célországai (pl. Etiópia, Zambia, Mali, Mozambik) kapják aránylagosan a legtöbb támogatást. Ugyanakkor szinte végzettszerű tény, hogy Afrika lemaradása minden juttatott kedvezmény ellenére is folytatódott.[11]

Az EU érdekeltségi alapon folytatott Afrika-politikájában a biztonságpolitikai jellegű megfontolások vitathatatlanul felértékelődnek. Az EU közös kül- és biztonságpolitikájának kiemelt témája a konfliktuskezelés, s ezek jórésze az afrikai környezetben keletkezik illetve jelenik meg hosszú ideje. Az afrikai instabilitás az ún. demográfiai-migrációs nyomás, a földrajzi közelség és más kapcsolódási felületeken keresztül viszonylag gyors lefolyású hatásokat kelthetnek az európai térségben. Nehezíti a politikai dimenzióban való hatékony eljárások foganatosítását, hogy az afrikai államok, azok hivatalos vezetése a gazdasági fejlődéshez fűződő tetteket szinte kizárólagos elemként kezelik, a politikai kapcsolatépítésben renyhébbek, s talán nem alaptalan állítás, hogy megbízhatatlanok. Az afrikai hivatalos körök jobbra azt várják az EU-tól, hogy a tagállamai révén erősítse országaik tekintélyét és pozícióit a nemzetközi társadalomban.

Új kurzus az euroafrikai kapcsolatokban

Az Európai Közösségnek a bipoláris világrendszer megszűnésekor még sikerült politikai befolyásolásával meggyorsítania egyes afrikai államokban a személyi diktatúrák, az oligarchikus viszonyok felszámolását. Az akkori magállamok esetében sem volt egyszerű az ilyen intervenciók határozott végigvitele, hiszen a kormányközi eljárás során csak a tagországok akarategyeztetése révén jöhet létre döntés. Az EU csak a Maastrichti Szerződés birtokában vált képessé arra,

hogy hatékonyabban működjön a kül- és biztonságpolitika terén, majd ezt követően a legutóbbi esztendőben az USA-t ért terrortámadást követően erősödött föl az EU–Afrika-kapcsolatok politikai dimenziója, ami lényeges elmozdulás ahhoz a gyakorlathoz képest, amelyben jószerevével Franciaország privilegizálta ezt a terepet (természetesen változó módon más külhatalmak mellett vagy előtt, mint az USA, a Szovjetunió, Nagy-Britannia, Izrael, Belgium, KNK).[12]

Az EU és az afrikai államok politikai kapcsolatai jelenleg a fejlesztési politika, valamint a konfliktusmegelőzés ill. -kezelés témakörében valósulnak meg. Míg korábban a politikától és ideológiától való mentességet deklarálták[13], addig 1991-ben új alapokra helyezték a további Afrika-politikát Brüsszelben.[14] Ez azt jelentette, hogy a megváltozott nemzetközi viszonyok, a bekövetkezett strukturális változások megnövelték az európai államok lehetőségét és felelősségi körét is. A posztbipoláris átmenet első évtizedében a szuperhatalmak mintegy magára hagyták Afrikát – korábban is csupán szelektív stratégiának vetették alá a fekete kontinenst –, s ez önmagában is Európa aktívabb szerepvállalását követelte meg. Az emberi jogokra és a demokrácia tiszteletben tartására hivatkozva kategorikusabb politikai fellépésre nyílt lehetőség, nyíltan megjeleníthetőkké váltak a kapcsolatok politikai feltételei. Ezt a folyamatot Gorm Rye Olsen nyomán a politikai kondicionalitás bevezetésének minősíthetjük.[15]

A politikai dimenzió előtérbe állításával kettős érdeket valósít(ott) meg az Európai Közösség. Egyrészt látványosan megszabadult attól a múltbeli gyakorlattól, amely olyan diktatúrákat, represszív, avitt rendszereket tartott és szolgáltat ki, mint az ugandai Amin, a közép-afrikai Bokassa, vagy a zairei Mobutu. Másrészt az expanzió új távlatait, új módozatait nyitották meg a történelmileg hozzájuk "láncolt" Afrika-kontinens országaiiban.

Az európaiak tehát a szovjetizált blokk megszűntével választás elé kerültek, mégpedig az eredeti "nyugati demokratikus értékek" univerzális jellege alapján. Biztosítaniuk kellett az egyes tagállamok hazai közvéleményét ahhoz, hogy a segélyezés és együttműködés terheit vállalhassák a jövőben is, amikor az ún. "kommunista veszély" már megszűnt, valamint azt, hogy az afrikai nepotista rezsimok ne működhessenek tovább. A hidegháborús érvek helyébe a demokrácia terjesztése, az emberi jogok elmélyítési követelménye került. Egyidejűleg a segélyezés mennyiségi, minőségi és szerkezeti átrendezéséhez, adott esetben visszafogásához szükség volt nyílt, új politikai feltételek rögzítésére. Ezzel a fordulattal fény derült a korábbi korszak egyik súlyos demokratikus deficitjére a nemzetközi viszonyok dimenziójában. Az új politika kiemelt céljai tükrözik az új szemléletet: a kormányzati és közigazgatási képességek fejlesztése, az egyetemes emberi jogok tiszteletben tartatása, a demokratikus struktúrák fejlesztése (ez utóbbi jegyében a politikai–ideológiai pluralizmust, a többpárti parlamentarizmust jelölték meg).[16]

Az új kurzusban a politikai követelmények be nem tartását a gazdasági konvencióból való kizárás szankciójával kívánták büntetni (L. a Loméi Konvenció újratárgyalását, a szöveg 5. cikkelyében foglaltakat!) A politikai dimenzióban a Cotonou-i Megállapodáskor újabb előrelépésre került sor. Az a paradoxon állt elő, hogy az aláírók deklarált szuverén egyenlőségük dacára, mintegy elismerték, hogy a nyugati értékek érvényesüléséhez kapcsolódnak a megállapodásban rögzített vállalások. Ekkor került be a korrupció elleni fellépés kötelezettsége is az ACP országokkal kötött megállapodásba.[17]

Más helyzetet teremtettek a világpolitikai változások a konfliktuskezelés terén. Az EU a CFSP fejlesztése közben szembesül azzal, hogy a világpolitikában egységként való aktívabb szerepvállalással egyidejűleg az Uniónak a konfliktusmegelőző műveletekben, illetve azok megoldásaiban részt kell vennie[18]. Afrikában a ruandai népirtás volt az az esemény, amely az európai közvéleményt arra ösztönözte, hogy az új biztonságpolitikai doktrínát hajlandó legyen befogadni és támogatni.

Napjainkban az EU Afrika-politikájának egyik legfontosabb dimenziója a

konfliktus-megelőző tevékenység. A cotonou-i szerződés 11. cikke rögzíti az együttműködés lehetséges területeit az erőszak korlátozása, megszüntetése érdekében. Az EU reformjával szoros összefüggésben még kettős megközelítés él e tekintetben: a szupranacionális (második pilléres közös kül- és biztonságpolitikai) megoldás, illetve a fejlesztési politika keretei közötti kezelésmód (ez az első pilléres megoldás). A kettő között átmenetet képez az ún. prevencióstratégia, mivel csak szoros együttműködéstől remélhető kielégítő, tartósnak mutakozó eredmény. (Az EU partnerszervezetei e téren az ENSZ, az EBESZ, a Világbank, az OECD CAD/ADC, s természetesen az AESZ.)

Kérdéses partnerség

Az afrikai konfliktuskezelésben az EU fő partnere természetesen az Afrikai Egységsszervezet marad, azonban az euroafrikai együttműködést beárnyékoló jegyek is léteznek: az egyik, hogy az EU nem hagy kétséget afelől, hogy saját érdekei érvényesítésére, értékeinek kiterjesztésére törekszik, s a másik, hogy ismételten felmerült az a nézet, miszerint az afrikai válságokat maguknak az afrikaiaknak kellene megoldaniuk, hogy tartós megoldásra nyíljon esélyük. (E ponton a tudomány képviselőinek és a média felelőssége is felmerül, amire a későbbiekben rávilágítunk.)

Az európaiak 1993 óta felhatalmazással bírnak arra, hogy az AESZ-szel együttműködve megfigyelői missziókat működtessenek, illetve hogy megfelelő konfliktuskezelői mechanizmusokat létesítsenek (l. a ruandai, a Burundi-beli, etiópiai, sierra leonai eseteket). Ezt a folyamatot tovább erősítette a 2000 tavaszán tartott euroafrikai csúcsértekezlet Kairóban, ahol akciótervet fogadtak el a tárgykörben, s az EU kötelezte magát, hogy megfelelő anyagi támogatással működőképessé teszi a "korai figyelmeztető rendszert".[19]

Az EU még ennél is messzebb ment, amikor saját megelőző stratégiát dolgozott ki, amelynek jegyében 2001. óta országokénti Stratégiai Dokumentációt készített. Ezek az elemzések az egyes államok politikai életével, a veszélyforrásokkal foglalkoznak. Az EU több síkon figyelteti/figyeli az afrikai országokat, így például finanszírozza a Conflict Prevention Network-öt, amely gyakorlati tanácsokat nyújt az uniós intézményeknek. Ezek a lépések elsősorban az EU védelmi dimenziójához adnak hathatós segítséget.

Az ún. humanitárius intervencióra is készek az európai védelmi erő felállításának hívei, akik az Európán kívüli beavatkozás szükségességét sem zárják ki az európai béke és biztonsági, védelmi pozíciókkal összefüggésben. (2003-ban került sor egy uniós katonai műveletre a Kongói Demokratikus Köztársaságban, amikor francia csapatok vezetésével multilaterális angol, belga, svéd csapatok biztosították Bunia városát az ENSZ-misszió megérkezéséig.) A politikai dimenzió szorosan összekapcsolódik a katonai fellépésekkel, s e tekintetben még nem zárult le az a gyakorlat, hogy az egykori gyarmattartó hatalom egyedül avatkozik be a kialakult válságócokban (l. a sierra leonei, az elefántcsontparti konfliktusokat, ahol unilaterális módon került sor az ún. pacifikációs beavatkozásokra).[20]

Új irány : a humanitárius jog

Bár az egyes dimenziókban történtek elegyesen jeleníthetők meg, külön jelentőséggel bír a humanitárius joghoz fűződő Afrika-politika. 1992-ben hívták életre a European Community Humanitarian Aid Office-t (ECHO), Európa első szervezett humanitárius tevékenységet folytató intézményét. (Ma a Fejlődés és Humanitárius Segélynyújtási tárca vezetése alá rendelten működik.) Az ECHO részlegei az Unión kívül történő természeti katasztrófák és fegyveres konfliktusok áldozatainak megsegítésével foglalkoznak (többnyire sürgősségi humanitárius, egészségügyi, élelmezési, katasztrófa-elhárítási tevékenységet végeznek). Deklaráltan nonprofit szervezetekkel együttműködve politikai-ideológiai, vallási vagy felekezeti hovatartozásra való tekintet nélkül folytatja tevékenységét. Ez az

irány is azt a gondolkodást erősíti, hogy az egyes emberek ma már egyéneként, s nem pusztán egy állam állampolgáraként rendelkeznek nemzetközileg biztosított jogokkal. Az EU Afrika-politikájának egyik új intézményi kísérlete ekként viszonylag függetleníti magát a hagyományos államközi gyakorlattól, s így ha áttételesen is, de ismét csak a maga értékrendje alapján hozza meg döntéseit, jelöli meg a krízisből kivezető utakat és módszereket. Az EU az NGO-kra is támaszkodik, sőt, ezeknek pénzügyi támogatást is biztosít. (Afrika ily módon jutott a 70-es és 80-as években nagy összegekhez.) Európa ezzel a módszerrel tagadhatatlanul civilizációs küldetést, programot hajt végre, hiszen az élet minden területén megjelenik (2002-ben az ECHO közel 560 millió eurót fordított 1300-at meghaladó különféle beruházásokra, köztük afrikai célországokra, mint pl. Mauritánia, Nigéria, vagy az AIDS-szel sújtott régiók országaira).

Az új világrend bevezető szakaszában, az európai egyesülés mai fázisában több ponton kialakulatlanúság és megtorpanás tapasztalható az afrikai országokra irányuló politikákban. Az EU új tagállamai nem elhanyagolható konkurenciát jelentenek Fekete-Afrikának, mindenekelőtt a kereskedelem, a befektetések, a külföldi segélyprogramok és a világpolitika vonatkozásában. Ez azonban csak az elméleti sík. A valóságban több tízéves megfigyelés alapján kimondható, hogy a Szaharától délre elterülő afrikai országokba a világ közvetlen külföldi befektetéseinek 1,4%-a jut, azaz a kelet-közép-európai befektetési hullám nem vont el tőkét Afrikától, mivel a kontinens nem minősül kedvelt befektetési térségnek. A "konkurensnek" tartott két térség között alig létezik kereskedelmi kapcsolat (a világkereskedelem 0,1%-át éri el, miközben egész Afrika részesedése a világkereskedelem egészéből sem haladja meg a 2–2,5%-ot, Fekete-Afrikáé csupán 1% körül alakul).

A fejlesztési segélyek terén már komoly elszívó hatást gyakoroltak a "keletieknek" juttatott összegek. Az EU számára pénzügyi kényszer volt és maradt, hogy az új tagok felzárkóztatásával egyidejűleg más területeken költségvetési megszorításokkal éljen. (Nem mintha ez a figyelem sokkal több lett volna Afrika irányába a hidegháború alatt, mint jelenleg.)

Az EU Afrika-politikáját nem serkenti, hanem lassítja, hogy a politikai pluralizmus ügye késik, ha az nem megvalósítható, visszaesésekkel terhes folyamat. Bár történelmileg, a világpolitikai jövőkép szempontjából szükség lenne egy sikeres Afrika-politikára, Afrika felfejlődése végső soron nem létérdek a mai Európában. Afrikáról a retorika, az eszmék és elvek szintjén megfelelő állásfoglalásokra sor kerülhet, de a napi politika és döntések gyakorlatában túl sok kényszeres prioritás mutatkozik az EU-n belül (gazdasági gondok, nemzeti önzés, a közös politika, az egyesítés sikerre vitele, a biztonsági kihívások stb.). Európa továbbra sem fordul el Afrikától, viszont az egyesülés folyamatában újabb európai térségekkel gyarapszik. Közben pedig – némiképp világpolitikai szereposztás szerint is – új kurzust nyitott külkapcsolataiban Afrika felé.

Intellektuális érintkezések

Fejtegetéseinknek ezen a pontján egy az előbbieknél nem kevésbé fontos kapcsolati formára hívnám fel a figyelmet: a tudományos–kulturális dimenzióban tapasztalható jellegzetességekre, mindenekelőtt a közvetlen Afrika-kutatások mibenlétére.

A nyugati metropoliszokban történeti motivációk alapján megszakítás nélkül folytak az Afrikára irányuló különféle tudományos kutatások. Ezek között a politikai Afrika kérdésköre rendkívüli módon előtérbe került a dekolonizációs–függetlenségi mozgalom következtében. Igen tanulságos eredmények születtek számos kutatási területen. Az elmúlt fél évszázadban a tudomány terén is jellemző volt az unilaterális kapcsolattartás az államok részéről, amit azonban szinte a dekolonizációs paradigmaváltás kezdetétől a magánjellegű intézményi, szervezeti aktivitások egész sora egészített ki. Sajátos és érdemleges jelensége ennek a fél évszázadnak, hogy a nyugat-európai oktatáspolitikai, főleg a felsőfokú képzésben, kiemelkedő helyet biztosított az afrikanisztikának. Azt a nyomást és

kihívást, amit Afrika múltja, jelene képviselt az egykori gyarmattartók számára, csak ily módon lehetett civilizált módon kezelni. Ennek során megjelentek valamiféle moralizáló és önmegtagadó (önfelmentő) műhelyek, iskolák is. Az idő múlásával az Afrika-szimpatizáns, vagy éppen a militáns afrikai új elit törekvéseivel rokon aktorok mellett, illetve velük szemben, kialakultak a gyarmati korszak apologetáinak műhelyei is. A hivatalos állami kutatóintézeti projektekkel versenyt futva produkáltak új és új eredményeket a tudomány magánszektorában. Egyfajta polarizáció jellemzi az euroafrikai tudományos- oktatási szféra legutóbbi történetét, némi mozgásteret hagyva az ún. mentális vagy naiv szereplőknek, akik a szép és rút, a jó és rossz viszonyokban fellelhető romantikus elemek rögzítésével foglalkoztak. A romantizáló attitűd tartós múlttal rendelkezik egész Európában.

A többség azonban eltökélten kutatja az "ébredés", a "betegség", a "lecsúszás", az "eredetiség-tradicionalitás" és modernizáció, az emocionalizmus és racionalitás mélyebben fekvő nyomelemeit, s eközben ideológiát termel mindkét fél – európaiak és afrikaiak – számára.[21]

Európa fővárosai és egyetemi központjai adtak szellemi hátországot az afrikai új baloldal, valamint a progresszista hazafias új generációjának, éppúgy, mint a különféle afrikai rezsimekhez, diktátorokhoz lojális, pragmatikus új adminisztrációs eliteknek. Köztük az első afrikai történeti, filozófus, közgazdász, nyelvész és irodalmár nemzedék kiválóságai tűntek fel, akiknek egy része az ENSZ UNESCO támogatását is megszerezték (l. pl. az első átfogó politikatörténeti sorozatot, amelyet afrikaiak alkottak). Bebizonyosodott azonban, hogy e téren sem optimális megoldás, ha az afrikaiak sorsát, szellemi feltáró munkáját kizárólag afrikaiak végeznék el. Az euroafrikai tudományos kooperáció történelmi szükségszerűség, minden velejáró vitával és nehézséggel. A kölcsönös kapcsolat révén több értékálló tudományos mű született.[22]

Külön vonulatot képeznek az egykori "fehér telepések" Európába visszatelepült szereplői és leszármazottai is. Az egyik neves és megbízható kutatóbázist éppen ők hozták létre és működtetik Brüsszelben (Institut Africain – CEDAF/Africa Institute – ASDOC). Az intézet által végzett dokumentációs és tudományos feldolgozó munka szintén a nem kormánypárti szféra hathatós közreműködésének bizonyítéka Európa részéről.

Az afrikai társadalmak életére irányuló tudományos alap kutatások és alkalmazott tevékenységek alapvető befolyással vannak a kontinens fejlődési viszonyaira. A szellemi termékek viszonylag szabad "áramlása" az európai piacon történelmi horderejű problémákat állít a gondolkodás előterébe. A politikai emancipáció körében a hogyan kérdésre alternatív opciók tárultak fel. Ilyen korszakos ügy az állam- és társadalomszervezés, a kormányzás vonatkozásában a centralizmus/föderalizmus berendezkedési forma vizsgálata a helyi sajátosságok függvényében, avagy az ún. afrikai szocializmus – másként a Kaunda által jegyzett "humanista szocializmus" –, illetve az afrikai politikai vezetők részéről előnyben részesített "domináns párti", egypárti uralom bevezetésének indokoltsága.[23]

Hasonlóan nagy horderejű a kontinensre szabott átfogó egyesítési, Afrika-közi modellek vizsgálata. Afrika államait mélyen érinti az a választási lehetőség, ami az egyes országok elkülönülő fejlesztési modelljei és a kontinentális egyesülés stratégiája között mutatkozik meg. Mindkét skémának vannak hagyományai és extrém kísérletei: az előbbire az apartheid adott szélsőséges példát, az utóbbira a negritude és a pánafricanizmus szellemében fogant szövetségek, integrációk eléggé képlékeny próbálkozásai utalnak.

Az euroafrikai modern szellemi-tudományos és kommunikációs kapcsolatok terméke az Afrika-közi koherencia, szolidaritás, kooperáció követelményének életben tartása éppúgy, mint a tribalizmus tartós fenntartása is. Az egyik oldalon az uniók és a térségi közösségek létesítésének célkitűzése, a másik oldalon az atomizáció támogatása, az atavisztikus entitások manipulatív fenntartása gyakorol hatást a történésekre, pl. a Szenegál menti Államok Hivatala, a Közép-

afrikai Államok Uniója, a Gazdasági Együttműködés malgas és afrikai Szervezete, ún. frankofónia intézményesülése stb..[24]

Az euroafrikai szellemi-tudományos érintkezés olykor merész tervek megfogalmazásáig vezetett: így az Afrikai Egyesült Államok, vagy az "Euroafrika" terve azokat a változásokat igyekezett, bár illuzórikusan, de mégis valóságos szükségletként leképezni, amelyek a világkörnyezetben zajlottak le és mennek végbe. Ésszerűnek tűnik, hogy Afrika népeinek is követniük kell a tőke nemzetköziesítéséből, az univerzalizációból eredő hatásokat, akárcsak az ún. interferencia-zónák létrejötté, a piaci liberalizáció, a nyugati modell szuperpozíciója, illetve nyomása révén kialakuló változó viszonyokat.

Irodalom

Asante, S. K. B., A partnership of unequal partners. In: New African, Jun 2003, issue 415, p14

Brigaldino, Glenn, African-European relations at the turning point. In: Africa Today, Jan-Mar 1997, vol. 44, issue 1, p51

de Figuerido, A., AU – EU, the contesting heritage. In: New African, 2002. sept., issue 410, p16, 2p

Kwarteng, C., Africa and the European challenge after 1992. In: Intl. Social Science Journal, Aug 93, vol. 45, issue 3, p.405, 8p

Madakufamba, Munetsi, African Economic Community is down of new era. In: New York Amsterdam News, Jul 7, 1997, vol. 88, issue 29, p2, 2p

Morissuf, O. – Folatotchev, I., Globalisation and Trade: The Implications for Experts from Marginalised Economies. In: Journal of development Studies, Dec 2000, Vol. 37. Issue 2, p1, 12p

Ankomah, Baffaw, African Union in danger of being stillborn. In: New African, June 2002, issue 408, p16

Gibb, Richard, Globalisation and Africa's economic recovery : a case study of the European Union South Africa post-apartheid trading regime. In: Journal of Southern African Studies, vol. 29, N. 4, Dec. 2003

Néhány segédlet a kérdéskörben való tájékozódáshoz

EU-honlap: www.europa.eu.int

Révue Élargissement : <http://www.dree.org/elargissement/>

Bruxinfo : www.bruxinfo.hu

Európai Információs Pont: <http://eip.szabINET.hu/html/also.html>

EU Alkotmány

http://www.stratek.hu/images/pdf/EUF00_Kulonszam2.pdf

Folyóiratok:

European Foreign Affairs Review International Relations International
Peacekeeping Cahiers Africain

[1] Benkes Mihály, Fekete-Afrika helyzete a posztbipoláris korszak küszöbén. Helyzetkép az 1990-es évek elejéről. www.kul-vilag.hu 2004

[2] 2001-től Afrikai Unióként szerepel

[3] Az EU hetvenhét NCP országgal kötött megállapodást, ennek két fő területe van: az együttműködés (integráció) elmélyítése és a kereskedelem élénkítése.

[4] Stabex: exportstabilizációs program

[5] Sysmin: ásványkincsek exportját támogató rendszer

[6] Vö.: Buccient, Alexander, Les Européens veulent aider l'Afrique s'adapter à la mondialisation, in: Le Monde, 2000, 15 avril.

[7] v.ö.: Bayart, Jean-François, Afrique spectrale, Europe gribouille in: Le Monde 2003.12.18.; Brown, William, The European Union and Africa – The Restructuring of North-South Relations. I.B. Tauris Publishers, London–New York, 2002.

[8] Nkundabagenzi, Félix, L'Union européenne et la prévention des conflits africains. Groupe de recherche et d'information sur la paix et la sécurité, Bruxelles, 2000; uő: Le développement: une arme de paix. Coedition GRIO–

Editions Complexe, Bruxelles 2003., vö. még: Teszler B. István, A külső fejlesztési alapok, mint az EU globális politikájának eszközei – az integrációs érettség tükrében. In: *Külügyi Szemle*, 2003./2. 171–192.o.

[9] Tenkes Péter, Európa és Afrika gazdasági kapcsolatai a kilencvenes években (Különös tekintettel az Európai Unióra), in: MTA Világgazdasági Kutató Intézet, *Műhelytanulmányok*, 3. sz. 1997. szept. Budapest

[10] Surányi Sándor, *Források, népesedés a globális gazdaságban*, Bp, Aula Kiadó, 2001.

[11] Olsen, Gorm Rye, Western Europe's Relations with Africa Since the End of the Cold War. In: *The Journal of Modern African Studies*, vol. 35, n.2, 1997. júl.; uő: Europe and Africa in the 1990s: European Policies towards a Poor Continent in an Era of Globalisation. In: *Global Society*. vol. 15, n. 4, 2001. okt.

[12] Az európai integráció alapszerződésai 2. (A Római, a Maastrichti, az Amszterdami és a Nizzai Szerződések hatályos és összehasonlító szövege.) Szerk. Fazekas Judit . Közgazd. és Jogi Kiadó,. Bp. 2002

[13] Kwarberg, Charles O., *Africa and the European Challenge; Survival in a Changing World*, Avebury, 1997.

[14] L. az Emberi jogok, demokrácia és fejlesztés c., 10107.sz. EK-határozatot, továbbá a Maastrichti Szerződés 130u cikk, 2. bekezdését.

[15] Olsen, Gorm Rye, Europe and the Promotion of Democracy in Post Cold War Africa how serious in Europe and for what reason. In: *African Affairs*, vol. 97., n. 388., 1998. júl.

[16] Brown, i.m. 116.o.

[17] Brown, i.m. 192.o.

[18] La Communication de la Comission au Conseil, SEC (96) 332 final "L'UE et la question des conflits en Afrique: le rétablissement de la paix, la pévention des conflicts et au-delà".

[19] *Le Monde*, 2000, 5 avr.

[20] *Le Monde*, 2003. 28 nov/18 dec

[21] L. Catherine Coquery-Vidrovitch és köre munkáit a Paris VII. Egyetemen, vagy a Lyon III. Egyetemen működő afrikanista, Bernard Lugan, valamint a brüsszeli kutatóközpont J. Vanderlinden vezette csoportjának munkásságát.

[22]A történetírás területén például Elikia M'Bokolo komoly sikert ért el, aki a 70'es évek közepétől sorozatban jelenteti meg műveit. - A Szerző

[23] L. Benkes Mihály, Szocializmus Afrikában - afrikai szocializmusok. In: *Múltunk*, 2001. 2-3. sz. 247-275. o.

[24] L. a 20. századi egyetemes történet III. kötetének vonatkozó részeit a tanulmány szerzőjének a tollából, in: 20. századi egyetemes történet 1890-1945. Szerk.: Diószegi István, Harsányi Iván, Krausz Tamás, Németh István. 1-3. kötet, Korona Kiadó, Budapest, 1997